

Neurčitost do mysli

IVAN M. HAVEL

Jiří (George) Klír se v tomto čísle (s. 696) zamýšlí nad neurčitostí a nepřesností ve vědě.¹ Neurčitost (nepřesnost si můžete dosadit) je tu ve dvou pozicích: vkrádá se do různých pojmů, témat a výsledků vědy, a to často a původně k její nevůli, a zároveň sama věda z ní činí předmět svého studia, chtějíc si neurčitost podmanit svou určitostí. Klír má na mysli spíše přísné, exaktní vědy, já bych si zde chtěl položit otázku, zda a jak lze s neurčitostí zacházet i v jiných vědách, včetně vědy o vědách.

Nejen otázku. Mám totiž pro vás připravena jistá pravidla hry na neurčitost při myšlení. Pravidel je sedm, mezi nimi některá až banální, ale v sousedství jiných má cenu je uvést. Představte si, že se chcete zabývat nějakým tématem, které je nové a ještě nemá či ani nemůže mít vypracovaný

přesný pojmový aparát. Anebo chcete z odstupů pohlížet na již zaběhané, běžně užívané termíny a tvrzení, která však postrádají přesná pojmová zakončení (aniž to vědcům příliš vadí, zdá se). Zalistujme si jen

v tomto čísle: Mluvíme o virtuální realitě (viz s. 706), ale co je to realita, co virtualita? Co je v jazyce chyba a co ne? (s. 729). Lze vytvořit definici umění nebo se jí aspoň přiblížit? (s. 702). Hledáme mechanismus udržování globální diverzity, ale co je to mechanismus (v tomto kontextu) a co když je takových mechanismů více? (s. 700). Podobně se lze ptát dál. Mluvíme například o umělé inteligenci či o umělém životě, ale co je to inteligence a co život? Jsou to „jen“ metafory, anebo je v tom něco víc?

Podívejme se na slíbených sedmero pravidel. Nemí divu, že i ona jsou neurčitá a mohou se vzájemně překrývat. Zde jsou:

1. Nebát se použít strategii „rozděl a panuj“ i v případech, kdy je objekt studia holisticky propleten v jeden celek. Tato strategie by měla mít dvě fáze. V první si objekt rozdělíme do několika komponent, které můžeme zkoumat odděleně (příčemž u ostatních komponent bereme v úvahu nanejvýš jejich existenci). Poté, co se s jednotlivými komponentami dostatečně obeznámíme, přistoupíme k fázi druhé, kdy výsledky odděleného studia opět spolu sloučíme v naději, že pak lépe porozumíme i celku. (Připomíná vám to metodu integrování *per partes*?)

2. Vyskytne-li se několik odlišných věcí, je vždy dobré zamyslet se nad možnými přechodnými, hraničními a hybridními případy. Někdy mohou být zajímavější než ony původní věci.

3. Protichůdné pohledy nemusí být nutně ve sváru. Existuje-li několik různých postojů, přesvědčení, pocitů nebo teorií, je třeba vždy uvážít, zda nejsou slučitelné.

4. Když se to nezdaří, pak zkusit, zda lze pružně přepínat z jednoho pohledu na druhý – takříkajíc „oscilovat“ mezi nimi. Pokud je přepínání dostatečně rychlé, může vzniknout nový, integrující pohled (existuje fyziologická inspirace pro takovéto přepínání a integraci: sakadický pohyb očí).

5. Někdy si lze představit nějakou vyhraněnou, extrémní, limitní či ideální situaci, která však není reálně dostupná, a pak ji nahradit aspoň pomyslným směrem, který by k oné situaci vedl. Ten by mohl být případně i určen pomocí malého počtu nedokonalých, ale snadno dostupných variant.

6. Přihlížet k tomu, že rozsah (extenze) pojmu, o němž jde, nemusí být omezen ostrou hranicí, nýbrž jen neurčitým, mlhavým a unikavým myšleným horizontem. O objektech blízko horizontu nebude snadné říct, zda se na ně dotýčný pojem vztahuje či nikoliv. Pak si lze vybrat: buď zapomenout na horizont a zabývat se pouze objekty, na něž se onen pojem vztahuje neproblematicky, anebo se zaměřit (podobně jako v pravidle 2) právě na ony sporné případy blízko horizontu – třeba vrhnou na celou věc nové světlo. (Je ještě třetí možnost: postupovat podle pravidla 4.)

7. Nemít strach z bludných kruhů a nekonečných cyklů. Může se ukázat, že při každém oběhu se něco zeslabí (nebo zesílí, podle případu), takže nemusí jít o kruh bludný, nýbrž hermeneutický (pak už to vlastně nebude kruh, ale spirála).

Tato pravidla jsem si zkusmo formuloval a vyzkoušel v oblasti svého zájmu (v kognitivní vědě).² Například: subjektivní prožitky nějaké situace lze nejprve rozložit na prožitky času, prostoru, scény, příběhu, sebe sama a druhých, a poté opět sloučit do jednoho komplexního prožitku (pravidlo 1); psychologové odlišují sémantickou (encyklopedickou) paměť od epizodické (autobiografické) paměti, je však přirozené předpokládat i jakousi hybridní paměť, která by je propojovala (pravidlo 2); prožívaný svět člověka lze popisovat buď v subjektivním, anebo v objektivním pohledu (perspektiva první, resp. třetí osoby), oba pohledy se však navzájem nevylučují (pravidlo 3 a 4); navíc ani prvý, ani druhý pohled neexistuje v „čisté“ podobě, nýbrž jen s větším či menším stupněm uplatnění (pravidlo 5); naše kognitivní schopnosti (vnímání, paměť, imaginace atp.) mají neurčité horizonty ve všech možných směrech, avšak hraniční případy jsou velmi poučné (pravidlo 6); a konečně uvědomění si něčeho zahrnuje i uvědomění si tohoto uvědomění, a tedy i uvědomění si uvědomění uvědomění a tak dál, nicméně každé další uvědomění má menší význam, takže se nezhroutíme v nekonečném zacyklení (pravidlo 7 – mimochodem něco vzdálené podobného si lze vyzkoušet i mezi dvěma zrcadly).

Ta pravidla jsou nejen neurčitá, ale i nezávazná, nicméně zkuste se nad nimi zamyslet.

1) Srov. též M. Mareš: Jistota nejistoty, Vesmír 75, 369, 1996/7.

2) Čtenářům mých úvodníků může být leccos povědomé.